

*Муратбек Касей,
маданият таануу илимдеринин кандидаты, доцент,
Б. Бейшеналиева атындагы Кыргыз Мамлекеттик
маданият жана искусство университети,
Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары*

**ЭЛДИК МАДАНИЯТ БАЛДАРГА РУХАНИЙ-АДЕП-АХЛАКТЫК
ТАРБИЯ БЕРҮҮНҮН МААНИЛҮҮ КАРАЖАТЫ КАТАРЫ**

*Муратбек Касей,
кандидат культурологии, доцент,
Кыргызский Государственный университет культуры
и искусств имени Б. Бейшеналиевой,
Кыргызская Республика, город Бишкек*

**НАРОДНАЯ КУЛЬТУРА КАК ВАЖНЕЙШЕЕ СРЕДСТВО ДУХОВНО-
ПРАВСТВЕННОГО ВОСПИТАНИЯ ДЕТЕЙ**

*Muratbek Kasey,
candidate of cultural studies,
acting associate professor,
Kyrgyz State University of Culture and Arts
named after B. Beishenalieva,
Kyrgyz Republic, Bishkek city*

**FOLK CULTURE AS THE IMPORTANT MEANS OF SPIRITUAL
AND MORAL EDUCATION OF CHILDREN**

Аннотация: Элибиз эгемендүүлүктү колуна алган мезгилдерден баштап, келечек жааш муундарга адеп-ахлактык жана эстетикалык жактан тарбия берүү маселеси орчундуу болуп келет. Макалада балдарга адеп-ахлактык тарбия берүү боюнча учурдун талаптарына ылайык, элдик маданиятты негизги каражат катары колдонуу жөнүндө сөз болот. Жааш муундарга мындай багыттагы тарбия берүүдө элдик салттуу маданияттын мааниси абдан маанилүү экендиги көрсөтүлөт.

Балдарга адеп-ахлактык тарбия берүүнүн негизи элдик салттуу үрп-адаттар, майрамдар, ошондой эле балдардын кол өнөрчүлүк ишмердүүлүгү менен тыгыз байланышта болушу макалада ачып берилет. Өзгөчө мектептен тышкары мекемелерде (Балдардын чыгармачыл Үйлөрүндө) балдарга тарбия берүүнүн бир катар маселелери (кароо-сынактарга, көргөзмөлөргө ж.б.) активдүү катышуусу каралат.

Ошондой эле, тарбия берүүнүн мындай жолдору мектепте музыка предмети боюнча сабак өтүү менен да тыгыз байланыштуулугу белгиленет.

Аннотация: С момента обретения нашим народом независимости важным вопросом стал нравственно-эстетическое воспитание будущих поколений. В статье рассматривается пути использования народной культуры как основного средства в соответствии с современными требованиями нравственного воспитания детей. Показано значение традиционной народной культуры в воспитании подрастающего поколения в этом направлении.

Основа нравственного воспитания детей тесно связана с традиционными народными обычаями, праздниками, а также детскими рукоделиями. Рассмотрен также ряд вопросов воспитания (активное участие в конкурсах, выставках и др.), особенно во внешкольных учреждениях

(Дома детского творчества). Также отмечается, что такие методы обучения тесно связаны с преподаванием музыки в школе.

Annotation: From the moment our people gained independence, the moral and aesthetic education of future generations has become an important issue. The article discusses the use of folk culture as the main means in accordance with modern requirements for the moral education of children. The importance of traditional folk culture in educating the younger generation in this direction is shown.

The article reveals that the basis of the moral upbringing of children is closely connected with traditional folk customs, holidays, as well children's needlework. A number of issues of upbringing were also considered (active participation in competitions, exhibitions, etc.), especially in out-of-school institutions (Houses of Children's Art). It is also noted that such teaching methods are closely related to the teaching of music at school.

Түйүндүү сөздөр: маданият, адеп-ахлак, үрп-адат, эстетика, салт, кол өнөрчүлүк, кароо-сынак, руханий, оймолор.

Ключевые слова: культура, нравы, эстетика, обычаи, традиция, рукоделие, конкурсы, духовность, узоры.

Key words: culture, customs, aesthetic, handicrafts, competitions, tradition, spirituality, exhibition, patterns, ornaments.

Киришүү. Адам баласын тарбиялоо коомдогу абдан орчундуу маселелерден экендиги жалпыга маалым. Бүгүнкү коомчулуктун өсүп-өнүгүп турган мезгилинде да, келечек жаш муундарга адеп-ахлактык, эстетикалык тарбия берүү көйгөйлүү жагдайлардан болууда. Учурда, улуттук аң-сезимди, элдик маданий мурасынын баалуулугун баамдоо сезимдерин калыптандыруу жана сактоо актуалдуу маселелерден болууда.

Бүгүнкү күндө, мектеп окутуучуларынын алдында эң татаал маселени чечүү турат. Ал маселе – жашоо-тиричиликте, коомдо жана ишмердүүлүктө кезиккен катаал жагдайларда, өзүнүн ордун таба алган, көгөйлүү маселелерди чече билген, маданияттуу чыгармачыл инсанды тар-

биялоо болуп эсептелет. Келечек муундарды адеп-ахлакка, ар намыстуулук сезимге тарбиялоонун негиздеринен болуп, эң алды элдик маданий булактар эсептелээрин айта алабыз. Ар бир элде балдарга адеп-ахлактык жана эстетикалык тарбия берүү, аларды жашоо-тиричиликте керектүү болгон жакшы сапаттагы мүнөзгө, ар нерсеге болгон шык-жөндөмдүүлүккө үйрөтүү ар дайым жүргүзүлүп келген. Ошондуктан, мындай көйгөйлүү маселелерди иш жүзүнө ашыруу үчүн, максаттуу түрдө, ата-бабалардын нускалуу маданий мурастарын колдонуунун зарылдыгы турат.

Изилдөөнүн максаты. Жаш муундарды адеп-ахлакка тарбиялоодо, ата-бабалардын салттуу түрдө сакталып, эл ичине кеңири тараган маданий мурастарын колдонуу жана жайылтуу.

Изилдөөнүн методу. Макаланын үстүндө иштөөдө, жаш муундарга адеп-ахлактык тарбия берүүдө, элдик маданий мурастарды колдонууну ар тараптуу изилденүүсүнө багытталган даректүү материалдарды изилдөөдөгү системалаштыруу методу кирет. Мында, изилдөөнүн жекелик методу менен айкалышта педагогикалык жагдайы да эске алынган. Мектептен тышкары мекемелерде (Балдардын чыгармачыл Үйлөрүндө, эстетикалык тарбия берүү Борборлорунда), педагогикалык иш процессиндеги мугалимдердин ишмердүүлүк методдорун колдонуу жүргүзүлгөн.

Изилдөөнүн мазмуну. Элдик маданияттын руханий маани-маңызын максаттуу багытынын жолун көрсөткүчү болуп окутуучу-мугалим эсептелет. Ал, өсүп келе жаткан жаш муундарга, элдик маданиятынын жана искусствосунун бир бүтүндүүлүктөгү дүйнөсү менен тааныштырып, анын үй-бүлө, Ата Мекен, дүйнө таанымын ойготот. Улуттук салт-санаалар, үрп-адаттар, маданий мурастар кайрадан калыбына келтирилип, жаңы муундар салттык майрамдарга, салттарга, фольклорго, көркөм өнөрчүлүккө, кол өнөрчүлүккө жаңыча мамиле жасоо жүрүзүү кечиктирилгис маселелерден болуп эсептелет.

Адеп-ахлак дегенди кандай түшүнөбүз? Бул адам баласынын мүнөзү, аң-сезими,

жүрүш-турушу сыяктуу сапаттарынын эреже-тартиптерин аныктоочу этикалык түшүнүк. Бул жагдайда, Г.А. Жумабаева мындайча жазган: «Адептик тарбия деп – аң-сезимди, адептүү жүрүм-турум көндүмдөрүн калыптандырууну жана адептик ыкмаларды максатка ылайык өнүктүрүүнү айтабыз» [1, 91-б.]. Ал эми, Н.М. Дуйшонбуева: «Адеп-ахлак адамдын жүрүм-турумунун негизи. Адамдын жүрүм-туруму жана мамилеси, анын жакшы кулк-мүнөзүнө байланыштуу болот» – деген оюн жазган [2, 116-б.]. Илимпоздор айткандай, балдардын жүрүм-туруму, мүнөзү ар кандай шарттар аркылуу калыптанат. Баарынан мурда, окууда, эмгекте, оюнда, айлана-чөйрөдөгү карым-катнаштын, байланыштын, кубулуштардын, өзгөрүүлөрдүн, ошондой эле, балдардын ишмердүүлүктөрүнүн түрдүү мүнөздө өтүүсү менен калыптангандыгын айтууга болот [3, 17-б.].

Демек, келечек муундарды адеп-ахлакка тарбиялоо эң орчундуу маселелерден экенин, тарбия берүүнүн каражаты, бул элдин байыртадан келе жаткан салттуу маданияты болуп эсептелгендигин көрүп турабыз. Ал, тарбия берүүчүлүк, таанып билүүчүлүк, өнүгүүчүлүк мүнөздөгү функцияларга ээ. Ал, ошондой эле балдарды элдик салттуулукка тартып, көндүрүү каражаты катары эсептелет. Бул, балдарга адеп-ахлактык, эстетикалык тарбия берүү системасынын, жалпы адамзаттын ишмердүүлүгүнүн баалуулугун калыптандыруучу руханий тарбия берүүнүн эң маанилүү аспектилеринен болуп саналат.

Элдик салттуулуктун баалуулугу, көркөм каражаттар аркылуу, анын адам баласынын сезимталдуулугуна таасир бериши жана ал таасирдин табиятынан нукура мүнөздүүлүгүнө ээ болушун айта алабыз. Ошондуктан, элдик маданий салттуулуктарды, балдардын чыгармачылык шык-жөндөмдүүлүгүнүн өсүп-өнүгүүсүнө колдонуу максаттуу багыттардан болуп эсептелет.

Балдардын чыгармачыл Үйлөрүндөгү, Борборлорундагы (мисалы, Бишкек шаарындагы Республикалык «Сейтек», «Балажан» сыяктуу балдардын эстетикалык тарбия берүү Борборлорундагы ж.б.) чыгармачыл

коллективдеринде, аларды элдик маданий мурастарга, баалуулуктарга тартуу үчүн, төмөндөгүдөй маселелерди коюуга болот:

1. Балдарды көркөм-кооздук, сулуулук сезимдерине, ар нерсени билүүгө кызыктар болууга тарбиялоо улуттук мүнөздө болушу керек. Бул, балдардын элден чыккан атуул экендигин түшүнүүгө көмөк берет.

2. Фольклордун түрлөрү (жомоктор, уламыштар, болмуштар, дастандар, ырлар, күүлөр, бат-айтмалар, макал-лакаптар ж.б.) менен кеңири тааныштыруу. Элдик оозеки чыгармачылыкта, элдин кулк-мүнөзү, ага мүнөздүү адеп-ахлактык баалуулуктары: сабырдуулук, ак ниеттүүлүк, ыймандуулук сапаттары сакталып калгандыгы тууралуу жеткиликтүү түшүнүк берүү. Элдик оозеки чыгармачылыкта өзгөчө орунду эмгекчилдик-мээнеткечтик, адамдын колунан көөрү төгүлгөндүк ээлегендигин балдарга жеткирүү.

3. Балдарды элдик салттуу маданиятка тартууда, орчундуу орунду элдик салт майрамдары, аш-тойлору, ырым-жырымдары, улуттук оюндары ж.б. ээлейт. Эл чыгармачылыгынын формалары (музыкалык аткаруучулук, кол өнөрчүлүк, узчулук, устачылык ж.б.), өзгөчө моралдык-этикалык санат-насааттары, мугалимдердин баалуу устаттык тажрыйбалары аркылуу улуттук маданий байлыктарга тартууну чагылдырат. Ал эми, ал аркылуу дүйнөлүк маданий баалуулуктарды таанууга жетишүүгө көмөк берет.

4. Тарбиялоо процессинде, өзгөчө маанилүүлөрдөн болуп, балдарды кыргыз оймочиймелери жана орнаменттери менен тааныштыруу эсептелет. Ал, улуттук көркөм өнөр сапатында, жанга жагымдуулугу менен, адамдын ички дүйнөсүн өзүнүн гармониялуулугу, көркөм-кооздугу, ыргактуулугу менен өзүнө тартып алат.

5. Балдардын чыгармачыл Үйлөрүндөгү бардык чыгармачылык ишмердүүлүктөрү, бүгүнкү кыргыз маданиятынын алкагында, элдик маданий баалуулуктардын каражаттары менен, балдарга тарбия берүүдө, алардын чыгармачылык жөндөмдүүлүккө шыктандырган жана аны өнүктүрүүгө багытталган шарттарды түзүү болуп эсептелет.

Балдардын адеп-ахлагына музыка да кандайдыр бир деңгээлде өзүнүн таасирин берет. Өзгөчө байыртадан ата-бабалардын салттуу музыкасынын таасири, элдин бүтүндөй тарыхый жашоо тажрыйбасында көрүнгөн. Бул жагдайда, илимпоз У.З. Жумабекова өзүнүн оюн мындайча жазган: «Салттуу музыкалык чыгармалардын бала бакчадагы балдардын эшикке чыгып эс алуусунда жана мектепте танапис учурундагы конгуроонун (звонок) ордуна комуз, кыл кыяк, ооз комуз күүлөрүн же аваздык чыгармаларды угузсак, түздөн-түз тарбиялоого кыйыр түрдө салым кошмок» [4, 128-б]. Ооба, окумуштуунун оюн улай, элибизде илгертеден эле насаатчылар балдардын ымыркай кезинен эле, элдик музыканы (бешик ырларын, комуз күүлөрүн, ооз комуз кайрыктарын ж. б.) угузуу менен алардын руханий дүйнөсүнүн байышына, аң-сезиминин жогорулашына кыйла көмөк көрсөтүшкөндүгүн айтышкандыгы жалпыбызга маалым экендигин айтууга болот. Музыка адам баласынын ички дүйнөсүн байытууга таасирдүүлүгү тууралуу окумуштуулар Э.Ж. Канметов менен К.К. Жакыпов дагы өзүлөрүнүн ойлорун мындайча билдиришкен: «Биздин көз карашыбызча, нукура музыка жана салттуу музыкалык маданият адам баласынын руханий дүйнөсүнүн калыптануусуна эң эффективдүү механизмдеринин бири катары эсептелет» [5, 66-б].

Балдарга эстетикалык тарбия берүү жана окутуу процесси ар кандай формалары (көркөм өнөрчүлүк, кол өнөрчүлүк көрсөтмөлөрүнө, музейлерге, маданият жана эл чыгармачылыгы Борборлоруна баруу) менен ишке ашат. Анда, видеоматериалдарды колдонуу, тематикалык иш-чараларды өткөрүү, элдик ыр-бийлер жана улуттук кийимдер менен майрамдарды өткөрүү сабактары жүргүзүлөт. Сабактарда мектеп окуучулары кыргыз оймолору менен кооздолгон салттык кийимдерин, ар кандай буюмдарындагы орнаменттерин окуп-өздөштүрүү менен биле алышат.

Элдик искусство чыгармаларында адамдардын тиричилиги, жаныбарлардын, өсүмдүктөрдүн жашоосу кеңири чагылдырылган. Ошондуктан, бул жагдайда байыркы эл

улуттук орнаментин кеңири колдонгондугун көрөбүз. Алсак, адам баласы өзүлөрүн айлана-чөйрөсүнө болгон сезимин, дүйнө таанымын кол өнөрчүлүгүндө колдонгон оймолорунда жана орнаменттеринде кандайдыр бир белгилер: жердин горизонталдуу кеткен түз кеткен сызыктары, суунун горизонталдуу кеткен толкун сымал сызыктары, күндүн тегерек сызыкта салаа-салаа кеткен нурунун толкундуу сызыктары, айбанаттардын, канаттуулардын сүрөт-элестерин тартуу сыяктуулар менен билдиришкен.

Балдар чыгармачыл Үйлөрүндөгү негизги өзгөчөлүктөрдүн бири – бул балдардын чыгармачылыгындагы кол өнөрчүлүк. Анда, балдардын колунан ар кандай оюнчуктар жаралат. Балдар өз колдору менен жасашкан түркүн оюнчуктарынан ырахат алышып, чыгармачылык жөндөмдүүлүгү артат. Андагы психологиялык жаркын жагдайдагы атмосфера, балдар менен тарбиячы-окутуучулардын тыгыз байланышын бекемдеп турат.

Балдардын эл чыгармачылыгындагы кол өнөрчүлүк менен тыгыз байланыштыгы, алардын жашоосундагы кызыктуу, пайдалуу буюмдарды, оюнчуктарды жасоого болгон шык-жөндөмдүүлүгүнүн өрчүшү, аң-сезиминин, ой жүгүртүүсүнүн кеңейишине, эмгекчилдикке-мээнеткечтикке, аны сүйүүсүнө жана ошондой эле, көркөм табитинин өнүгүүсүнө зор көмөгүн берет. Балдарга адеп-ахлактык жана эстетикалык тарбия берүүнүн маанилүүлүгү мына ушунда.

Балдардын мектептеги окуу процесси, класстан тышкаркы мына ушундай ишмердүүлүктөр менен өз ара тыгыз байланышта болот. Кандай гана окуу предметтерин албайлы, сабактардын жүрүшү элдик салттуу үрп-адаттар, майрамдар менен коштолуу формасында өтүү абдан кызыктуу жана пайдалуу болоорун айта алабыз. Мисалга алсак, күздөгү «Түшүм майрамы», жаздагы «Нооруз майрамы», «Алиппе майрамы», «Орозо айт», «Курман айт» майрамдары, ошондой эле Эне тил Күнү – майрамы. Мына ушундай иш-чаралардын баары музыканын коштоосу менен өткөрүлөт. Анткени, музыкалык аткаруучулук маданияты, балдардын руханий дүйнөсүн байытуу менен бирге,

шык-жөндөмдүүлүктөрүн арттырып, ой жүгүртүүлөрүн кеңейтип, келечекке максаттуу багыт алууга жол көрсөтөт.

Өзгөчө маанилүү сабактардан болуп, окуучулардын элдик өнөр чеберлери жана алардын өнөрчүлүктөрү менен таанышуусу эсептелет. Мындай таанышуу иш-чаралары балдарга өзүнүн таасирин бербей койбойт. Балдардын чыгармачыл Үйлөрүндө жаш муундарды окутуу, үйрөтүү менен катар, алардын өнөрчүлүктөрү боюнча кароосынактарды өткөрүп туруу да, алардын ар тараптуу өнүгүүсүнө, ой толгоолоруна, жаркын тилектерине, келечек максаттарына, өз алдынча максаттуу иш-аракеттерине зор таасирин берет.

Корутунду. Элдик маданият байыртадан жаш муундарды тарбиялоодо зор ролду ойноп келген. Ата-бабалардын нускалуу насааттарынын, өнөрчүлүктөрүнүн тарбиялык маанисине көңүл буруу менен, бүгүнкү күндө келечек муундарды тарбиялоодо, аларды үлгү катары колдонуунун керектүүлүгүн айтууга болот. Демек, жаш муундарды элдик маданияттын негизинде тарбиялоо, алардын өсүп-өнүгүүсүнө, билим алуусуна, ата-бабалардын маданий мурстарын жана баалуулуктарын, салт-санаасын, үрп-адатын, көркөм өнөрчүлүгүн, кол өнөрчүлүгүн кабылдай билип, өздөштүрүп сактоо менен, улам кийинки муунга өткөрүп берүүсүнө зор көмөгүн көрсөтөт. Элдик маданияттын балдарды адеп-ахлакка, эсте-

тикалык тарбия берүүдө маанилүү каражат катары эсептелээри мына ушунда.

Адабияттар:

6. Жумабаева Г.А. Адептик-рухий тарбиядагы проблеманын башатын анализдөө / Жумабаева Г.А. // Кыргыз билим берүү академиясынын кабарлары [Текст]. – Б., 2018. – № 1 (44). – 90-97-бб.
7. Дуйшонбуева Н.М. Жаштарга адеп-ахлактык тарбия берүүнүн этнопедагогикалык негиздери // «Кыргыз билим берүү академиясынын кабарлары» журналы. – Б., 2017. – № 2 (42). – 113-117-бб.
8. Касей М. Кыргыз элдик аспаптык аткаруучулук өнөрүнө окутуунун усулу // Окуу куралы. – Б., 2015. – 168 б.
9. Жумабекова У.З. Оозеки салттагы профессионалдык музыкалык искусствонун келечек муундарды тарбиялоодогу ролу // «Кыргыз Республикасынын УИАнын кабарлары» илимий журнал. – Б., 2018. – № 2. – 127-129-бб.
10. Каныметов Э.Ж., Жакыпов К.К. Музыканын онтологиялык өңүттөрү жана салттуу музыканын баалуулугу // «Кыргыз Республикасынын УИАнын кабарлары» илимий журнал. – Б., 2019. – № 2. – 64-67-бб.

Рецензиялаган:

Асипова Н.А.,

педагогика илимдеринин доктору, профессор